

Kümme asja, millega Shakespeare maailma muutis

Sel nädalal möödub 400 aastat inglise rahvuspoeedi surmast. Ometi kuuluvad tema tegelased, sõnad ja mõtted – mõned neist toored, tulest läbi käinud, mõned hõrgud ja viimistletud – igal ajal kõigile inimestele.

Robert McCrum

The Observer

Nelja aasta eest eksponeeris Briti raamatukogu haruldast raamatut, millele langes osaks sama palju meediatähelepanu kui Gutenbergi piiblile.

See suures tiraažis ilmunud eksemplar, mis kuulus kunagi Nelson Mandelale, oli tema sullepa tindist kirju. Mandela oli köidet üle 20 aasta oma öökapi hoidnud ja see oli saatnud teda ka tumedaimatel tundidel Robben Islandi vanglas. Mõnikord oli ta seda oma kongikaaslastele valjusti ette lugenud.

See polnud pühakiri, kuid selle pühad tegelased Hamletist Prosperoni olid teda inspireerinud. Mandela, koosade rahvarühma pealiku poeg, sündis ja kasvas Transkeis, 10 000 kilomeetri kaugusel Suurbritanniast. Inglise keel polnud tema emakeel. Kuid rääkides ükskord William Shakespeare'i „Kogutud teostest”, ütles ta: „Shakespeare'il on meile alati midagi öelda.”

Selline südamest tulev vastukaja on võib-olla Shakespeare'i kõige suurem saavutus. Nelisada aastat hiljem on tema unikaalne panus meie kultuuri, keelde ja kujutlusvõimesse olnud üldistada 16. sajandi lõpu Inglismaal elamise ja kirjutamise kogemust ning saada üle maailma tunnustatuks ja armastatuks kui suurim näitekirjanik.

iseloostab kogu Shakespeare'i elu ja tööd ning teeb temast androgiitne ja ajatu kujumuutja, keda on võimatu täpselt kirjeldada.

Ta on tuttuute sõnade looja (kasutab esimesena sõnu *equivocal* (mitmetähenduslik), *prodigious* (üüratu) ja *antipathy* (antipaatia), kelle sõnavaara ulatub 30 000 sõnani. Kuid ta on ka lihtsa konstruktsiooni meister, näiteks kui Henry söimab Falstaffi („Ei tunne ma sind, rauk”*) või kui Leonte katsub „Talvemuinasjutus” Hermione kuju („Ta on soe”). Neid kolme sõna mõistab lapski.

Iga uus põlvkond on talle võlgu. Shakespeare'i imeliselt mitmetahulistest süžeedest on inspireeritud lugematu hulk adaptasioone ja *spin-off*e. Miljonid, kes kasutavad fraase nagu *a fool's paradise* („narriks püüdma”), *the game is up* („jaht on lõppenud”), *dead as a doornail* („surnult maas nagu ukse-nael”); *more in sorrow than in anger* („pigem kurb kui vihane”), *cruel, only to be kind* („ma olen julm, sest armult seda nõuab”) ei tea, et nad tsiteerivad Shakespeare'i. Tema näidenditest pärit sõnad ja lausekatked on leidnud oma koha romaanide ja filmide pealkirjades nagu „Hea uus ilm” (Aldous Huxley) ja „Hälin ja raev” (William Faulkner), „Kuupaiste heiaastused” (Edith Wharton) ja „Šaakali päev” (Frederick Forsyth).

Shakespeare'i kaksikelu ühtaegu inglise ja universaalse kunstnikuna (poet ja näitekirjanik) algas näidendite kogumikuga („First Folio”) 1623. aastal.

Tema sõber Ben Jonson ütleb pöördumises lugeja poole esialgu, et Shakespeare'i kannab ajastu hing, paigutades ta nõndaviisi kindlalt emamaa konteksti kui „meie lava ime”. Kuid mõni rida hiljem räägib Jonson endale vastu, kuulutades, et tema rivaal ei kuulu kindlasse aega, vaid on igavene.

Dünaamiline kahetisus

William Shakespeare'i sõnum kõnetab maailma üle aastasadade. Pildil vaeb igavikulisi küsimusi Briti näitleja Benedict Cumberbatch.

Foto: Scanpix

Peale selle et Shakespeare andis hooingu inglise keelele, suutis ta ka esmapilgul tühjast kohast tege-

lasi välja võluda, ta „loob kaju sellele eimiskile ning annab eluase-me ja nime”.

Ta paigutas meie kujutlusvõimesse elama Hamleti, Julia amme, Macbethi, Quickly, Leari, Othello, Shylocki, Portia, Prospero ja Romeo...

Need on tegelased, kes tunduvad meile reaalsemad kui kes tahes teised kirjanduses.

Tema näidenditest, mille juured on tihti muistendites, on saanud arhetüüpsed lood.

Rohkemgi kui Dante itaallastele, Goethe sakslastele või Puškin venelele, on Shakespeare jäänud ikooniks kogu maailma inglise keelt kõnelevatele inimestele. Selles ambitsioonis pole midagi ebaloomulikku. Juba esimesest näidendist alates püüdis ta oma töödega pääseda kõige suuremale lavale. Globe'i teatri moto oli ju ka „Totus mundus agit histrionem” („Kogu maailm on lava”).

Samal ajal õhkub Shakespeare'ist, kindategija pojast ja Stratfordi ladina kooli poisist, unikaalset inglaslikku ja küllaltki tagasihoidlikku tunnetust. Tema näendidid tahaksid meile justkui öelda, et siin on suurepärase kirjanik, kes valdab madalkultuuri ja inglise maaelu sama hästi kui õukonnapoliitikat ja riigiasju. Tema näidendite pealkirjades on midagi tasandavalt inglaslikku, isegi hooletut: „Nagu teile meeldib”, „Palju kära ei millestki” ja „Lõpp hea, kõik hea”.

„Kaheteistkümnenda öö” alapealkiri oli isegi „Mida ise soovite”. Noore Shakespeare'i sõnum oma publikule paistis olevat, et elus on teisi asju peale näidendite kirjutamise. Hingematvalt intensiivse Macbethi või Othello kõrval

suutis Shakespeare kujutada ka muheldalt ükskõikset inglise elunautijat.

Hoolimata sellest, et Shakespeare suutis muuta igaveseks inglise elu, keelt ja kultuuri, on ta jäänud mõistatuseks.

Tema teosed peegeldavad meile armastust ja vihkamist, sõda ja rahu, vabadust ja türanniat, kuid autor nende taga jääb saladuslikuks. Nelisada aastat hiljem teeb see maagiline nähtamatus ta veelgi enam jumala sarnaseks.

KEEL Shakespeare oli kirjanik, kel õnnestus teha keelega, mida ta ise tahtis. Ta põimis oma luulesse ja draamadesse anglosaksi, kontinentaalsed ja klassikalised traditsioonid. Ta oli kirjanduslik harakas, „hooletusse jäetud pudipadi näppaja” ja kunstilise sünteesi meister. Verona, Süraakuusa või Padova fassaadide tagant paistab tema noorusaastate Stratford ning tema Viini, Rooma või Ateena kodanikud näivad olevat välja astunud Cheapside’ist või Southwarkist. Sõlmides kohalikku keelt ladina uudisõnadega taasluuakse ja uuendatakse inglise keelt.

NÜÜDISAJA INIMENE „Kes on?”

See on Shakespeare'i kõige kuulsama näidendi avalause. Hamlet vastab sellele kaasagsele küsimusele uue lavalise identiteedi väljendusega. Uue inimese käsitlemine pakub Shakespeare'ile naudingut. „Milline meistriteos on inimene,” kuulutab Hamlet näitekirjaniku suuvoodrina. Shakespeare'i prints on lääne näitekirjanduses esimene keerulistest sisekonfliktidest ja ihadest piinatud tegelaskuju. See, kuidas Hamlet kaalub enesetappu – „Olla või mitte olla” –, on renessansijärgses draamas teedrajav: imeline pöcesia väljendab vaimustavat psühholoogiat. Hiljem ühendab kuulus hauakaevamisstseen – „Vaene Yorick!” – kõrg- ja massikultuuri, et väljendada küpse Shakespeare'i eksistentsiaalset vaadet inimlikule nõrkusele.

AMEERIKA UNISTUS

Shakespeare oli kirjanik, kel õnnestus teha keelega, mida ta ise tahtis. Ta põimis oma luulesse ja draamadesse anglosaksi, kontinentaalsed ja klassikalised traditsioonid. Ta oli kirjanduslik harakas, „hooletusse jäetud pudipadi näppaja” ja kunstilise sünteesi meister. Verona, Süraakuusa või Padova fassaadide tagant paistab tema noorusaastate Stratford ning tema Viini, Rooma või Ateena kodanikud näivad olevat välja astunud Cheapside’ist või Southwarkist. Sõlmides kohalikku keelt ladina uudisõnadega taasluuakse ja uuendatakse inglise keelt.

KUULSUS Tuntuim Shakespeare'i portree kujutab kunstnikku tema parimail päevil. Näeme „ajastu hinge”, „Sonettide”, „Hamleti”, „Nagu teile meeldib” ja „Kuningas Henry V” autorit, kes kasutab puhkehetke oma teatrist, et teha midagi, mis talle eriti ei meeldi: ennast reklaamida. Shakespeare, keda nimetati seltskonnapelguriks, oli harilikult liiga hõivatud, et raisata aega enesereklami. Ta mõistis, et loeb tema töö, mitte kumu, mis sellega kaasneb. Erinevalt Ben Jonsonist, rivaalist ja kaasagsest, ei mõelnud ta hetkegi, mis mulje ta tulevastele põlvetele jätab.

PSÜHHOLOOGIA Freud pidas Shakespeare'i suurimaks poeediks ja oli varmas tema kogutud teoseid tsiteerima. Oma alateadvuse käsitluses tõstis Freud Shakespeare'i inimmeele-imetluse uuele tasemele ja lülitas poeedi tähelepanekuid oma psühhoanalüütilistesse kirjutistesse. Freudi leivanumbri – varjatud mõttet, kadetus, iha ja teadvus – on kõik vesi Shakespeare'i veskile.

AJALUGU Shakespeare, Tudorite propagandamees ja „Kuningas Richard III” autor, domineerib tänini Inglise ajaloonarratiivis. Tema hävitav portree küürakast kuningast elab edasi. Isegi Shakespeare poleks osanud ennustada, et kuninga säilmed leitakse Leicesteri parklast, kuid olukorra ironia oleks talle meeldinud.

Nõudlik ja käestlibisev Shakespeare ahvatleb tõlkijaid ja lavastajaid

Anglistikat ja tõlketeadust õppinud Evelin Banhard uurib Shakespeare'i eesti keelde tõlkimist. Tema kirjutas eessõna ka Shakespeare'i „Kogutud teoste” uustrukile.

Millal ja miks hakati Shakespeare'i eesti keelde tõlkima?

Eesti päris esimeseks Shakespeare'i tõlkeks peetakse 1856. aastal avaldatud „Venedigu linna kaupmeest” ehk „Veneetsia kaupmeest”, mis oli tehtud saksakeelse tõlke põhjal. 1888. aastal August Viera juba lavastas selle Vanemuises. Siis küll uue tõlkena, kuid vist oli ka see tehtud saksakeelse tõlke kaudu. 19. sajandi lõpus oli lava jaoks tehtud üksikuid tõlkeid. 1910. aastal avaldati Tombach-Kaljuvalla „Hamleti” tõlge. See oli esimene n-ö korralik tõlge, mis oli tehtud otse inglise keelest. Seda kasutati 1913. aastal ka Estonia avanud „Hamleti” lavastuses.

Shakespeare'i tõlgete puudujääk oli Eestis hästi teadvustatud. Näiteks võtsid sõna Johannes Aavik ja Ants Oras, kelle meelest oli ennekuulmatu, et Eestis neid pole. See on universaalne, väikerahvaste keelte jaoks on see peamisi mõõdupuid, mille järgi saab öelda: meie keel ja rahvas on jõudnud selleni, et meil on oma Shakespeare.

Pisut kummastab, miks tehakse ühest raamatust mitu eri tõlget.

Kõik tõlked vananevad, kuid teatri-

Mari Peegel
mari.peegel@epl.ee

da meetrumist, mille kirjutamise oskust Shakespeare ise oma elu jooksul pidevalt täiustas.

Tõlkija peab otsustama, millele ta keskendub. Tema tekstide struktuur on klassikaline. Näidendite süžeedes pole midagi ülemäära leidlikku, pigem on eriline see, kuidas ta tegelaskujusid chitab. Aga ka see, kuidas ta näitab peataolekut ja segadust. See võis tulla tema ajastust: usuprobleemid Inglismaal, Maa-keskne maailmapilt varises kokku jne. Olen ise katsetanud tõlkida Von Krahli jaoks koos Peeter Volkonskiga ühte väga väikest juppi, kuulsat „Hamleti” monoloogi. Shakespeare nõuab korraga mitmel tasandil töötamist: tuleb püsida rütmis, otsida niipalju kui võimalik ridadevahelisi ja -sisemisi tähendusi, kaaluda, mida jätta või mida võtta. Kuid ta on väga kutsuv.

Kas Shakespeare'i tõlkija oluline omandus võiks olla aukartuse puudumine?

Võib-olla küll, jah. Selleks ongi vaja inimesi nagu Volk! Ei saa ka öelda, et tema ainus pluss oleks huumori väljatoomine, ta jälgib ka väga meetrumit ja töötab lisamaterjalidega.

Kui hästi on eesti keel Shakespeare'i tekstidele kohaldatav?

Evelin Banhard

Foto: Y. K.

AMEERIKA UNISTUS Shakespeare pole lihtsalt inglaskluse ikoon. Tal on olnud oluline mõju Ameerika unistusele, sest tema suured teosed peegeldavad seda pidevates eneseotsingutes ühiskonda. Oeldes „Oleme tegelenud Shakespeare’iga pikka aega ja püsivalt: ta on lummanud ameeriklaste põlvkondi”, tunnistas endine Ühendriikide president Bill Clinton üllatavat tõsiasja: Shakespeare kui suurim näitekirjanik on tänapäeval niihästi Briti kui ka Ameerika fenomen, Ameerika kultuuri ja ühiskonna lahutamatu osa. Seda rolli sümboliseerib tema kuju, mille John Wilkes Boothi vend lasi pärast Abraham Lincolni mõrva New Yorgi Central Parki püstitada.

PÄRAND Shakespeare’i reputatsiooni taastas 18. sajandil peaaegu ainuisikuliselt näitleja David Garric, korraldades 1769. aastal tema juubelipidustused. Stratfordist sai nüüd Shakespeare’i suveniiritööstuse (kindad, sõrmused, tassid, muu puidu-padi) kese. Kaks tulevast Ameerika presidenti, Jefferson ja Adams külastasid „sünnipaika” ja maksid šillingi, et näha Shakespeare’i hauda. „Seal polnud midagi, mis võiks anda vihje,” kirjutas Adams kurvalt, „mis sündmus tegi Shakespeare’ist kirjamehe.” Ent see pole sugugi hoidnud ameeriklasi Bardi idealiseerimast, millest hiljem sai veider (ja mõttetu) dispuut näidendite autorisuse üle.

FILM „Othello” (iha, armukadedus ja reetmine), „Macbeth” (paranoiline kuningatapp), „Romeo ja Julia” (õn-

parklast, kuid olukorra iroonia oleks talle meeldinud.

PÖGENIKUD Shakespeare’i-uuriija püha graal: autori käega kirjutatud käsikiri. Näidend „Sir Thomas More” oli ühistöö, tüüpiline Shakespeare’i selliaastatele. Siiski on see peale mõne juriidilise dokumendi ainus säilinud manuskript, millelt saab kindlalt tuvastada tema käekirja. See käsikiri näitab ka, kuidas näitekirjanikku tõmbab eksimatult ajatu (ja tänapäevane) teema: varatute ja ilmajätute saatus. Shakespeare’i kirjutatud tekstiosa sisaldab kirglikku palvet suhtuda põgenike olukorda kaastundlikult ja mõistvalt.

MUUSIKA Shakespeare’i oskus draamatilist selgust luua teeb tema töödest ideaalse ooperimaterjali. Giuseppe Verdi oli tema näidenditest lummatud („Macbeth”, „Othello”, „Falstaff”). „West Side Story” („Romeo ja Julia”) pole üksnes Leonard Bernsteini meistriteos. Shakespeare’i loomingut armastasid ka Berlioz („Torm”), Mendelssohn („Pööriöö unenägu”) ning Tšaikovski ja Prokofjev, keda inspireeris „Romeo ja Julia”. Shakespeare oleks kindlasti nautinud muusikat, mille Cole Porter kirjutas „Tõrksa talsutusele” („Suudle mind, Kate”). **UP**

**Fraaside jutumärkides tõlked pärinevad raamatust „William Shakespeare’i kogutud teosed”, EKS 2014, tõlkinud Georg Meri.*

Copyright The Guradian 2016

Kõik tõlked vananevad, kuid teatritekstitid teevad seda kiiremini kui originaaltekstitid. Teatritõlkele ei anta andeks, kui see kasutab vananevat keelt. Võime lugeda kirjandust natuke arhailises keeles ja see ei häiri, aga kui panna näiteks täna lavale Tombachi „Hamleti” tõlge, siis see ei toimi absoluutselt.

Kas vananemine on ainus põhjus, miks lavastajad lasevad teha uusi tõlkeid, kui Georg Meri tõlked on olemas?

Georg Meri tõlked, mis on „Kogutud teostes”, on kolossaalne töö ja väga väärtuslikud, aga nad on hirmus täpsed ja nad ei löö laval elama. Neis puudub vaikust, kergelt ropp alatoon, huumorikiht, mis on Shakespeare’ile väga oluline ja väga omane. Samuti on tema tekstides palju kommentaare ja märkusi. Kui lugedes saab edasi-tagasi lapata, siis lavatekstis peab kõik olema lennult haaratav.

Kuid samuti kui Shakespeare’i saab kasutada rahvusliku ideoloogia teenistuses, tahab ka iga põlvkond oma Shakespeare’i. Uutest tõlgetest kiidan väga Hannes Villemsoni ja Peeter Volkonski tõlkeid. Väga hästi tõlgib ka Anu Lamp, kes teeb Doris Karevaga koostööd.

Miks uusi tõlkeid trükis välja ei anta? Ilmselt on seal rahalised põhjused. See nõuaks tõlkijatel uuesti väga suurt tööd, samuti oleks vaja väga tugevat toimetajat. Lihtsalt lavale mõeldud tõlget pole mõtet kaante vahele panna.

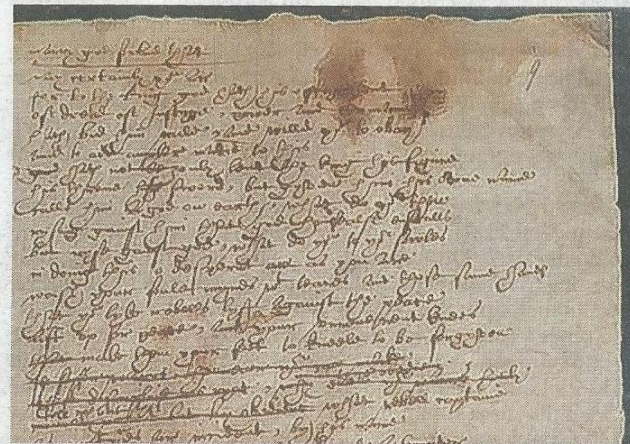
Kuidas Shakespeare’i tekst tõlkijat kohtleb?

Ta on hästi nõudlik. Isegi kui loobu-

Evelin Bam...

Kui hästi on Eesti keel Shakespeare’i tekstidele kohaldatav?

Ega need keeled väga hästi ei sobitu. Eestis pole ajaloolist aristokraatia keelt, mis eristuks lihtrahva keelest, meil pole eriti murdeidki. Kuid midagi saab ikka teha – lausechituse, väljenditega. Shakespeare varieerib seda väga hästi: kõrgest ja madalast soost inimesed räägivad eri keelt. Meie keel on hoopis teine maailm. Aga tõlkimine ongi sellepärast võluv, et seal saab oskustega ikkagi kõike esile manada. Kuid alati tuleb meesle pida, et need on ikkagi lavatekstid ja tõlge on ainult üks komponent. Minu üks lemmiklavastusi oli Ojasoo ja Semperi „Julia”, kus oli kihvt kogu truppi sünergia. Ühtlasi on mulle meeldinud ka väga klassikalised Shakespeare’i lavastused. Eks see käestlibisevus meelitab nii tõlkijaid kui ka lavastajaid. **UP**

William Shakespeare’i käekiri on „Sir Thomas More’i” käsikirjas selgesti tuvastatav.

Foto: Briti raamatukogu